

In merito

Nincsenek szavaim.
 Üresség és gyász a szívemben.
 Sivatagos mezőn száraz kórók csörögnek
 Az üvegbura alól valakik
 kitartóan szivattyúzzák a levegőt.
 Egyre nyugtalanabb így
 a kísérlet alanya.
 Vesztét érzi a veszendő.

A nagy nemzedék egyik utolsó tagjaként,
 Jékelyt, Rónayt, Kálnokyt és Weörest követve,
 tíz évvel Zelk után
 merült alá a földbe.
 És most kis világunkban minden átrendeződik.
 Ilyen csillaghullás után az égbolt is elsötétül,
 csak futkározó, villódzó fénypontok látszanak.
 Káprázatok és légvárok emelkednek,
 majd léggömbökként pukkannak el
 Foszlányaikat folyamatosan söpri,
 hömpölyögve sodorja tova a szél.

A bolygónkat körbeölelő derengés viszont
 egyre bársonyosabb, puhább és fényesebb.
 Ragyogó fényburrok-pólya óvja a Földet,
 amint ismeretlen célja felé bukácsol tovább,
 egyedül a kietlen és fagyos űrön át.

Vajda Miklós

A VASNYAKKENDŐ

Valamikor a hatvanas évek közepe táján egy verőfényes júniusi napon V. I. budapesti lakos, költő, polgári foglalkozása szerint kiadói szerkesztő, nős, gyermektelen, ötvenvalahány esztendő, pártonkívüli egyén, egyetlen mozdulattal csaknem forradalmasította a férfidivatot. Magára a mozdulatra pontos ismeretek híján csak következtetni tudunk: alkalmasint dühös, bár elképzelhető, hogy lemondó, esetleg kétségbeesett vállrándítás lehetett. Annyi mindenestre biztosra vehető, hogy e gesztusban forradalmi szándéknak nem volt nyoma. A tudomásulvétel, a beletörődés, egyben a te-

hetetlenség mintegy önkéntelen kifejezése volt. Élete során számos alkalommal kényyszerült ilyen mozdulatra.

A csaknem-forradalmat azzal okozta, hogy képtelen lévén megkötni a nyakkendő-jét, feltehetően hosszas küszködés után a dolgot a végső stádiumban, közvetlenül a cél előtt, földadta. Már csak át kellett volna bújtatnia a nyakkendőt önmagán, azaz a csaknem kész bog vízszintesen körbefutó ágán, majd pedig nyakán szorosabbra húzva helyére igazítani a színes férfidísz, de ez a művelet teljességgel meghaladta képességeit, s így a bog befejezetlen maradt. Egész küzdelme minden valószínűség szerint tükör előtt zajlott – lehet, hogy a sikertelenségnek éppen ez volt egyik oka –, ám ekkor, képmására pillantva, az a hirtelen elhatározás fogant meg benne, hogy jobb megoldás híján a nyakkendőt úgy hagyja, amint van. Vagyis a maga félig kötött, laza és kihívó befejezetlenségében, mintegy igazolásként, hogy a szándék megvolt, a kísérlet is, íme, megtörtént, ámde eredményre, sajnos, mint látható, nem vezetett. A nyakkendőtlen, ki- vagy begombolt, sőt netán kihajtott inggallérral való megjelenés ott, ahová mennie kellett, meg sem fordulhatott a fejében, már csak pusztán az ezekhez társuló igen konkrét és sokatmondó világnézeti, illetve osztálytartalmak okán sem; ezeket nem vállalhatta, s ezért mindig kényesen elhatárolta tőlük magát. Utólagos elmondása szerint a vállrándítással egy időben észbe villant ugyan, hogy annak idején Szabó Dezsőn látott némileg hasonló, kényszer szülte nyakkendőkötési megoldást, de AZ ELSŐDORT FALU szerzőjének halála óta eltelt két évtized, amelyben utóbb a nevét sem igen lehetett leírni (amit, a kettejük tekintélyes világnézeti különbségei ellenére, hogy másról most ne szóljunk, nem helyeselt), garanciát jelentett arra, hogy nem éri majd az epigonizmus, netán a populizmus vádja. Szabó Dezsőnél tudvalevően – mint az számos fényképén látható – az elhízás esete állt fenn, miért is kihízott *vatermörder* gallérjait nem tudván begombolni (újakra pedig nem telt neki, mint azt a *Ludas Máttyás füzetek* borítóinak belső oldalán elhelyezett kis mottókban oly világosan megfogalmazta), a jókora hiátust már-már sálnak tekinthető vagy tán valóban sálból kötött nyakkendőinek laza, ökölnél is nagyobb bogával igyekezett kitölteni és eltakarni. (Lásd pl.: A MAGYAR IRODALOM KÉPESKÖNYVE. Szerk. Keresztury Dezső. Magvető, 1956. 314. old.) Meg kell azonban jegyezni, hogy – a hivatkozott könyv, valamint a *Ludas Máttyás füzetek* borítóinak hátoldalán látható képeinek tanúsága szerint – Szabó Dezsőnek nem volt a nyakkendővel kötési problémája, mint ahogyan – szemlátomást – ideológiai eldöntéssel sem viseltetett iránta, amiből arra következtethetünk, hogy e ruhadarab csupán a háború utáni magyar irodalomban jutott máig megőrzött vízvonalasztói szerepéhez.

A nyakkendő V. I. számára azonban többet jelentett önmagánál, a színeiben viszonylag egyhangú, kétségtől kizárólagos kozmopolita városi férfiföltözlet úgyszólván csak dekoratív szerepet betöltő, ámbar fontos kiegészítőjénél. Ő egészen addig az időpontig következetesen csak nyakkendőt viselt (amelyet alkalmasint feleségei – vagy más hölgyek – kötöttek meg), még a legzordabb sztalini lódenkorszakban is, valószínűleg nem kevés bajt zúdítva ezzel a fejére, bár alighanem túlzás lenne azt feltételezni, hogy az ötvenes évek elején példátlanul mondható bátorsággal pusztán csak nyakkendője védelmében lépett volna ki a pártból.

A csak nyakkendő, ez aligha vitatható, a férfiúi nyakdísznek – nálunk legalábbis – újabb mintegy fokozott jelentéstartalommal bíró, már-már kihívóan eleganciát és gyakran sok egyebet is sugalló fajtája, vagyis jóval nyakkendőbb az egyszerű – bár, mint jeleztem, nálunk szintén nem jelentés nélküli – nyakkendőnél. Úgy is lehetne mondani, hogy más, magasabb regiszterben, föltünőbb szóval szól meg, s horizontális

jellegénél fogva inkább megakasztja a tekintetet, mint vertikális elhelyezkedésű és a felsőtest tengelyében álló társa. V. I. esetében, az adott korszakban például provokatív vizualitással is nyomatékosította a viselője, valamint a Magyar Dolgozók Pártja által képviselt kétféle szellemiség antagonisztikus voltát.

Ezen a ponton, számos, csupán hipotetikusnak tekinthető, bár tényekkel körülvett állítás után, célszerűnek látszik magának a címben is szereplő, divatforradalmi jelentőségű nyakkendőnek a leírását megkísérelnem. Ehhez ajánlatos, ha az olvasó is, akár most én, elővesz egy – lehetőleg élénk színű, széles – nyakkendőt. A megkötés során (keskeny szár rövidre fogva bal kézben, hosszabb és szélesebb szár a jobban) viszonylag könnyűszerrel eljuthatunk a pontig, ahol V. I. annak idején föladta: a bal szíjat egy helyben tartva, jobbról balra lágyan alája, köréje fordítjuk a jobbat, vigyázva persze, nehogy a művelet közben a bal szár elforduljon, valamint két karunk egymásba gabalyodjon. A bal szíjat váltott kézzel az egész művelet során tartanunk kell, mert, különösen a jobb szárnak második köréje tekerése alkalmával, könnyen hajlamos elfordulni, illetve hosszában meggyűrődni, ami aztán a csomó nemkívánatos torzulását vagy Szabó Dezső-i hipertrófiáját eredményezheti. A második körületekerés végétével a jobb (szélesebbik) szíjat (a hal szíjat még mindig hal kézben tartva!) hátulról-alulról s a létrejött csomókezdemény fölött átbújtjuk – idáig jutott el munkája során V. I. –, majd pedig – most már a bal szíjat elengedve – mindkét kezünk igénybevételével lazán átdugjuk, és lehúzzuk a csomókezdemény horizontális elhelyezkedésű pántja mögött, majd a csomót a jobb szár lefelé húzásával a kívánt méretre csökkentve, a hal szíjat jobb kezünkkel ismételten meghúzva, a csomót bal kézzel fölfelé végleges helyére, a gallér szárainak fordított V alakú elágazásába csúsztatjuk és eligazítjuk. (Köszönöm a segítséget, lereheted, olvasó, ha még mindig velem vagy.) Amint látható, a művelet, még ilyen, erősen egyszerűsített leírásban is, eléggé bonyolult, és számos olyan pontja van, ahol a kezűgyességgel nem különösebben megáldott férfi, mint amilyen V. I. is volt, hibázhat, főként tükör igénybevétele esetén. Ami mármost a V. I. által vállrándítással véglegesnek deklarált állapotot illeti – mely aztán idővel emblematikus tulajdona lett, ugyanis valahányszor nyakkendőt viselt, attól kezdve mindig idáig kötötte meg –, az meghökkentő, sőt, mondhatni, lenyűgöző látványt nyújtott. A pillanatot, melyben e tünemény debütált, sohasem felejttem el. Egy júniusi délután történt, a brit nagykövetség rezidenciájának legendásan zöld gyepén, az uralkodó születésnapja alkalmából rendezett nagyszabású fogadáson, ahol, mint mindig, megjelent kulturális életünk apraja-nagyja is. V. I.-t és tűzpiros nyakkendőjét hatalmas gyűrű övezte, tisztelők, barátok, érdeklődő diplomaták, akiket a látvány úgy vonzott oda, s nem eresztett, mint hogarakat a lámpafény. A nyakkendő tündökölt a begombolatlan sötét zakó szárnyai között. Mint holmi egyre szélesedő tűzfolyam tort elő közvetlenül a gége alól, s a megszokott, karcsúsító keresztkötés ritmust szabó horizontális vonala nélkül, tagolatlanul hömpölygött alá, hogy aztán a már akkoriban is tekintélyesnek mondható s enyhén aszimmetrikus hason szétterülve s tompa nyílhegyben végződve, némán a nadrág sliccére mutasson. Talán túlzás havas csúcsról aláömlő izzó lávafolyamhoz hasonlítani, de a fehér ing s a jó évtizednyivel későbbi széles nyakkendőket már ekkor sejtető, szinte skapuláreszerű vastag csík kontrasztja elféle képzettársítást is kelthetett a körülállóknál. Nem csodálkoznék, ha a későbbi kutatás a londoni Foreign Office irattárában is nyomára akadna a budapesti keltezésű diplomáciai jelentésekben, mikor majd, néhány év múltán, filoldják a körelező harmincesztendős zárlatot.

V. I. kétségkívül érzékelhette a feltűnést, de kérdés, hogy vajon magában olyan egyértelmű sikerként könyvelte-e el, mint amilyenek a későbbiekben aztán bizonyult. Ő, aki például nem állt egy rövid esszéjében kérkedni műfordítói kudarcaival, egy fontos versében azt írta, hogy „...bezzeg az én / fantáziátlan verseimet ki a fene hánja?“, továbbá nyíltan és gyakran hangoztatta, olykor még versben is, mennyire irigykedik némely költőtársára, főleg verselési bravúrok, elegáns formai megoldások miatt, de másért is, elsősorban Illyésre, de persze Weöresre, sőt fiatalabbakra, például Juhászra és Várady Szabolcsra is, s végül, aki sok helyütt emlegeti keserű belenyugvással „asszír koponyáját“, és nemrég is még így írt magáról befejezetlenül maradt önéletrajzának utolsó kötetében: „*Pedig hány szerencsétlen éven át éreztem a reménytelen rátság átkát*” – ő ezt a kétségtelen későbbi sikert akkor alighanem vereséggént élte át, amit humorral, öniróniával, zavarát tetézve igyekezett palástolni. Önbizalma gyöngye láhakon állt tehát, s ezért nyilván nem is volt tudatában, hogy ügyetlenségével egy divatforradalom ma is eleven lehetőségét teremtette meg, aminek fényében az is érthetővé válik, hogyan tudta néhány kétségkívül kedvezőtlen adottságát – mint például kevéssé előnyös külső, kézügyesség hiánya, felsőfokú végzettség hiánya, zsidó származás, és ebből következően olykor távoli németes-lipótvárosias ízek a nyelvben – szintén nyilván tudtán kívül, vagy legalábbis lemondó-beletoródó vállrándítással, előnyére fordítani – váltakozó sikerrel persze – éppen azáltal, hogy jobb híján vállalta őket, miként a tökéletlen nyakkendőboggal tette. Csak ámulhatunk, mi mindenre nem képes a költészet.

Fejtegetésünk végéhez közeledve már csak két fontos kérdésre kell megkísérelnünk a választ. Hol volt az emlékezetes nyakkendőkötéskor Piroska, aki nyilván segíthetett volna? És, ami ezzel a kérdéssel szorosan összefügg: egyáltalán miért adta föl V. I. a csokornyakkendőt?

Mindkét esetben csak föltevésekre vállalkozhatunk. Piroska, nyárelő lévén, nyilván Szentendrén tartózkodhatott, művelve a kertet, mivel V. I.-től erre nem számíthatott. V. I., javíthatatlan vállaló és bevalló, nem állja még versben is leszögezni, hogy „*Ez a kert, ahol én egy kapavágást / Sem ejtettem, nem egy fát, de egy virágot / Sem ültettem, de még egy rózsaszálat / Se vágtam le*” – mintha még büszke is volna rá. Élvezni, megverselni, kamatoztatni bezzeg annál jobban szerette, a benne álló kis házzal együtt, „*amelybe én egy kapcsolót sem szereltem*” – szerencsénkre, tehetjük hozzá, máskülönben a nyakkendőviselet megújítására is aligha kerülhetett volna sor, e versről magáról nem is szólva. A félbogos nyakkendő azonban a későbbiekben mégiscsak elnyerte Piroska keze által a képzőművészeti szempontú átdolgozást, majd jóváhagyást, ami abban is megnyilvánult, hogy a tűzpiros darab szolidabb és befejezetlenségükben is rendezettebb, mint egy már kanonizált kendőknek adta át a helyét, többnyire sötétkék vagy ezüstszürke alapon fehér pettyekkel. Ami a csokornyakkendő eltűnését illeti, annak okát alighanem V. I. bonyolult baráti kapcsolataiban kell keresnünk. Tudvalevően két író-társra, mindkettő kortársra is, állt hozzá legközelebb: Otrlik Géza és Illés Endre. Kapcsolatukat úgy is le lehetne írni, hogy a (ruházkodáshoz is, de a műben is kifejeződő) elegancia három igen különböző változata találkozott össze. A született, önkéntelen, nem elegancia, amely bármit megengedhet magának, még szinte idétlen megnyilvánulásaiiban is elegáns marad: Otrlik. (Zakójának strukturalista szempontú elemzését Esterházy Péter adta az író – és zakója – hetvenötödik születésnapja alkalmából, így erre nem szükséges itt kitérni.) A mérnöki precizitással megtervezett és maszkmesteri tökélytel megvalósított, levendulaillatú, egyéniségpótló elegancia: Illés, kosztolányis csokornyakkendővel és zöld úntával. És végül V. I. teljes eleganciahiányból és számos

más előnytelenségből csodaszzerűen átlényegített és mindenestül hiteles eleganciája. Három világ, mondhatnánk, eleganciákban és teljes életművekben is elbeszélve. V. I. és Ottlik barátsága igazi, mindent kibíró barátság volt, gyakran ordítva veszekedhettek, Ottlik megmenthette akár V. I. életét is, a barátság kibírta. Ottlik és Illés viszont vagy negyven évig nem is beszélt egymással – ez alighanem próbára tehetné V. I. idegeit, hátha ne adj isten összetalálkoznak nála. Ottlik íróként be sem tehetné a lábát az Illés vezette kiadókba – ha létre nem jön a Magvető, az ISKOLA A HATÁRON-t csak nemrégiben ismertük volna meg. Magasra rakta a mércét – azt a néhányat nem állhatta, akiket magánál jobb íróknak tartott. Ottlik mellett leginkább Mándyt, holott többen voltak V. I. és Illés barátsága, amennyire tudom, nem állt ki szívélyes ordítózásokat. Nemcsak azért, mert Illéssel nem lehetett ordítani, hanem mert V. I. – saját bevallása szerint – félt tőle; lásd Ottlik. Két – meghocsátható – színműben társszerzőként is együttműködött Illéssel, életművének nagy hatalmú kiadójával, de végül, s ez a feltételezés, betelt a pohár, és föllázadt Illés ellen: lecserélte a csokornyakkendőt, Illés emb-lémáját, s megkreálta a magáét, a senkiével össze nem téveszthetőt.

Ki merné mindezek után tagadni, hogy a nyakkendőnek a magyar irodalomban szerepe, jelentése, története van? Juhász Gyula például egyik leghíresebb versében a maga félrecsúszott nyakkendőit szerelmese tartózkodási helyeként jelöli meg. Külön tanulmány tárgya lehetne az is, hogy ma ki miért nem visel nyakkendőt a magyar írók közül, s ezt hogyan, milyen megoldással és motivációval teszi. A Vasnyakkendő magányos jelenség, a könyörtelen őszinteség nyakba vett jelképe. Vajha divat válnék belőle.

Orbán Ottó

AZUTÁN – A KILENCVENES ÉVEK

A parlamentben a száztíz kilós Vasvári Pál
 horpadt bádogként mennydorog, s robajával fölzarja a sárkányt,
 mely lángnyelvének ostorával vág rendet rögeszméink között...
 A százéves recept, hogy megfőzzük a fekete levest:
 ha nincs elég eszünk, jöjjön a szenvedély!
 A szabadság torékeny óraszerkezet,
 össze- és szétszerelnünk egy élet kevés,
 összetörnünk elég egy pillanat.
 Most, hogy Vas István is meghalt, kivel beszéljek erről?
 Barátaim és volt barátaim a hatalom szédületében,
 fülükbe forró ólmot öntött küldetésük tudata,
 szemüket kitolta a gőg –
 egymásba fogódzunk, mint Brueghel képén a vigyorgó nyomorultak,
 s vak vezet világtalant, imbolygunk a régi szakadék felé.